

İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında EHL-İ BEYT'E İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR

M.Bahaüddin VAROL*

THE IDEOLOGICAL APPROACHES TO AHL AL-BAYT IN THE FIRST TWO CENTURIES OF ISLAMIC HISTORY

The period after the death of the Prophet Muhammad, is extremely important from the aspect of the Islamic history. Some concepts that emerged in this period caused struggles for ages. One of these concepts probably the most important one which is the concept of "Ahl-al-Bayt" is still being discussed almost everywhere even today. Some of the ideological and political formations in the Islamic History exploited this concept. It has been clear that Abbasids identified themselves with Ahl al-Bayt and claimed that political authority belong to themselves. And other formations used "Ahl al-Bayt" as a slogan in the same way.

GİRİŞ

İslam Tarihi süreci belli dönemlerde ortaya çıkan, gelişen ve tartışılan itikâdî, fikrî ya da siyâsî görüş ve düşünceleri barındırması yönüyle büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu aynı zamanda İslam Medeniyetini ortaya çıkaran bir tecrübeler birikimidir. Ancak bu görüntünün yanısıra ilk dönemlerde olduğu gibi günümüzde dahi tartışılmaya devam eden çözüme kavuşturulamamış bir takım problemlerin varlığı da bir gerçektir. Hicrî ilk iki asırda ortaya çıkan bir takım fırka, grup, düşünce ve kavramlar, o günlerdeki fikrî ve siyâsî şekillenmeleri ortaya çıkardığı gibi günümüze kadar uzanan bir etki ve fonksiyona da sahip olmuşlardır. İşte bu süreçte görmeye başladığımız kavramlar arasında temayüz eden "Ehl-i beyt" kavramı, sahip olduğu etki ve önem açısından çok farklı bir görüntü sergilemiştir. Siyâsî, dînî ve sosyal alanda gerek kavram, gerekse mefhum olarak etkisi, genelde İslâm Tarihi'nin her döneminde özelde ise söz konusu bu dönemde kaynaklara yoğun bir şekilde yansımıştır. Kavramın farklı alanlardaki çok yönlü görüntüsü hiç şüphesiz onun, Hz.Peygamber'in yakınları ve onların nesilleri olmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu hassas nokta kavramın, siyâsî ve fikrî gelişmelerin odağında yer almasına neden olmuştur. Bu süreçte gerek Ehl-i beyt fertleri gerekse Ehl-i beyt imajının kullanıldığı oluşumlar siyâsî mücadelelerde taraf olmuş, bu çerçevede üretilen söylemler siyâsî otorite karştı bir duruşun temel referansı olarak tercih edilmiştir. Diğer taraftan, İslâm dünyasındaki itikâdî bölünmenin kırılma noktasın-

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. mbvarol@selcuk.edu.tr

da yine Ehl-i beyt vardır. İslâm toplumu içerisinde farklı bir yapılanma ile ortaya çıkan Şîa İtikâdî ekolünün ortaya çıkışının her aşamasında Ehl-i beyt kavramının sahip olduğu yer ve önem bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Ehl-i beyt üzerine söylenebilecek şeyler çoktur. Ancak biz bu araştırmamızda kavramın siyâsî olaylar içerisinde yer alma, diğer bir ifade ile siyasallaşma sürecine bağlı olarak ortaya çıkan ideolojik yaklaşım ve söylemleri ele almaya çalışacağız. Bu çerçevede sunulan bilgi ve örnekler ilk dönemlerde kavramın kişisel çıkar ve siyâsî amaçlar doğrultusunda nasıl kullanıldığını gözler önüne serdiği gibi, günümüze kadar uzanan çizgideki görüntüsünü de yorumlamaya da yardımcı olacaktır.

1. EHL-İ BEYT'İN TARİHSEL SÜRECİ

Genel çerçevesiyle Ehl-i beyt Hz.Peygamber'in ailesi ve ev halkı için kullanılan bir tabirdir. Bu anlam ve kavrayış özellikle fetih hareketleri neticesinde farklı etnik unsurların İslam coğrafyasına katılmalarından sonra toplum içerisinde yerleşik bir hal almıştır. Zira tabir, kelime anlamı yönüyle Arap dilinde "aile" ve "ev halkı" anlamıyla her dönemde kullanılmagelmıştır.¹ Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde kelime anlamına uygun olarak hem Hz.Peygamber'in hem de diğer aile ve ev halkları için kullanılan bir tabir görünümündedir.²

Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu görüntünün büyük ölçüde devam ettiğini görmekteyiz.³ Tabirin gerek kavram gerekse fonksiyon olarak ilk dönemden farklı bir görünüm arz edip istismar sürecinin başlama noktası ise Hz.Hüseyin'in şehid edilmesidir. Tüm müslümanları derinden sarsan bu acı hadiseden sonra Ehl-i beyt tabiri daha çok bir mefhum olarak kullanılmıştır. Müslümanların geneline şamil olmak üzere onlara sevgi ve saygı gösterilmiş, gönüllerdeki yerleri her zaman muhafaza edilmiştir. Ehl-i beyt'e karşı gösterilen bu sevgi ve saygı, kimileri tarafından siyâsî amaçlar için bir malzeme olarak görülmüş ve bu amaçlarını gerçekleştirmede bir fırsat kabul edilmiştir. Bu dönemi Ehl-i beyt kavramı açısından istismar süreci olarak adlandırmamız yanlış olmayacaktır.

İşte kısaca ifade etmeye çalıştığımız Ehl-i beyt kavramının bu tarihî süreci müslümanları Ehl-i beyt'in istismarına engel olmak amacıyla Kur'ân ve Sünnet kaynaklı tanımlar yapmaya sevk etmiştir. Konuya bu noktadan yaklaşan Ehl-i sünnet itikadî içerisinde kavram için farklı tanımlar yapılmıştır. Kimi tanımlar Ehl-i beyt'i sadece Hz.Peygamber'in ev halkına yani hanımları ve çocuklarına hasrederken bazıları da Hz.Ali ile torunları Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'i de bu çerçeveye dahil etmişlerdir. Yine bazı tanımlar Hz.Peygamber'in ailesiyle birlikte yakın ve uzak akrabalarını da bu kapsama alırken diğer bazıları "Ehl" ve "Âl" kelimeleri arasındaki ilişkiye dayanarak Kur'ân ve Hadisten getirdikleri delillerle tüm Muhammed

¹ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1300 h., XI/28; el-Ezherî, Tehzîbü'l-Lüğa, Thk: Muhammed Abdülmünim el-Hafâcî ve Muhammed Ferruh, Kahire, 1964, VI/418; Ayrıca bkz: Râğîb el-isfahânî, Mu'cemü Müfredâtî'l-Elfâzî'l-Kur'ân, Beyrut, 1972, s. 25.

² Enes b. Mâlik, Rasûlüllah'ın kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: "Ey evladım, evde hanımının (اهلك) yanına girdiğin zaman selam ver. Senin ve evinin halkı için (اهل بيتك) bereket olur."Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünenü Tirmizî*, Mısır, Thz., İsti'zân ve'l-Âdâb, 10. Yine Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye: "Rasûlüllah döneminde nasıl kurban keserdiniz?" diye sorulunca o: "Bir kimse kendisi ve ev halkı için (اهل بيته) bir koç keser, ondan yer, yedirir ve bugün olduğu gibi diğer insanlara da dağıttırdı." diye cevap vermiştir. Tirmizî, Edâhî, 8.; Diğer bir örnek için bkz: Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebû Dâvud*, Beyrut, 1969, Cihâd, 28. Diğer taraftan Ehl-i beyt tâbiri ile Hz.Peygamber'in ev halkının, ailesinin kasedildiği rivayetlere örnek olarak bkz: Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, Beyrut, Thz, Fedâilü's-Sahâbe, 66; Tirmizî, Zühd, 26.

³ Hz.Ali'nin Hz.Ebubekir'e biati ile başlayan ve Hz.Hüseyin'in şehid edilmesine kadar geçen süreçte bir takım gelişmeler içerisinde tabirin kullanımı ile ilgili geniş bilgi için bkz: M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Konya, 2004, s.64 vd.

ümmetinin Ehl-i beyt olduğunu savunmuşlardır. Ehl-i sünnet itikâdı içerisindeki bu farklı yaklaşımlara karşın Şîa, Ehl-i beyt konusunda ortaya koyduğu ve kabul ettiği tek bir tanımla Ehl-i beyt'i Hz.Muhammed, Hz.Ali, Hz.Fatıma, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'e hasretmiş, Hz.Hüseyin soyundan gelen imamları da kendilerine tâbî olunacak yegane masum -günahattan korunmuş- önderler olarak takdim etmiştir. İşte İslam dünyasındaki itikâdî kırılmanın temel noktası burasıdır.⁴

2. EHL-İ BEYT'E İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Hız.Hüseyin'in şehid edilmesi İslam toplumunda siyâsî, fikrî ve sosyal hareketlerle kendisini gösteren miştir büyük sarsıntılara neden olmuştur. Bu sarsıntılar Ehl-i beyt kavramı işte bu hareketler içerisinde sık sık kullanılan bir malzeme görünümüne sahiptir. Hz.Peygamber sevgisini Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline sevgi ile müşahhaslaştıran müslüman toplumun aktif desteğine ihtiyaç duyan sözkonusu bu hareketler, Ehl-i beyt'in intikamını almayı söylemlerine katma ve kullanmakta hiç tereddüt göstermemişlerdir. Ancak burada bizzat Ehl-i beyt nesli tarafından organize edilen bir takım hareketleri ayrı tutmamız gerekecektir. Bizzat Ehl-i beyt fertleri ya da Ehl-i beyt nesli tarafından yürütülen hareketler maalesef yukarıda ifade ettiğimiz kişi yada grupların destek ve teveccühünü alamamıştır.

Ehl-i beyt'in ideolojik söylemlere konu olması ilk olarak Hz.Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan hareketlerde görülmektedir. Çünkü Hz.Peygamber sonrası süreçte hilafet problemiyle başlayan farklı görüş ve düşünceler her ne kadar Hz.Ali merkezli olarak rivayetlere yansımış ise de biz Hz.Ali'nin ve hatta Hz.Hasan'ın hilafeti ve Hz.Hüseyin'in mücadelesi içerisinde Ehl-i beyt'in ideolojik kullanımının olmadığını görürüz. "Hilafet hakkının Ehl-i beyt'e ait olduğu" söylemiyle simgeleşen Ehl-i beyt'in ideolojik yaklaşımlara konu olması daha sonraki süreçte tarih sahnesine çıkmıştır. Burada hemen ifade etmemiz gereken şey, özellikle Hz.Ali'nin ilk halifelere muhalefetiyle delillendirilmeye çalışılan bu ideolojik söylemlerin aslında herhangi bir temelini olmadığı ve kendi içerisinde çelişkiye düştüğüdür. Şayet Hz.Ali hilafet hakkının kendisine ait olduğu gibi bir inanca sahip olsa idi, Hz.Ebubekir'e, Hz.Ömer'e ve hatta Hz.Osman'a biat eder miydi? Yine kendisine hilafet için biat etmek üzere gelen kişilere "Siz böyle hareket edemezsiniz, halifenin seçimi şura ehline ve Bedir ehline aittir. Onlar kimi halife yapmak isterlerse o halife olur. Bu konuda toplanalım ve görüşelim"⁵ diyerek biatı geri çevirmesi, vefatının yaklaştığı esnada oğlu Hz.Hasan'ı kendilerine halife bırakması tekliflerine "Sizi Rasûlüllah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum"⁶ diyerek müslümanları özgür bırakması nasıl izah edilebilir. İşte hilafet hakkının Ehl-i beyt'e ait olduğu düşüncesi ve iddiasını geçersiz kılan şey bizzat Ehl-i beyt'in en önemli kişisi olan Hz.Ali'nin tavrıdır. Ashab'ın Ehl-i beyt'e karşı tutum ve tavırları da bu durumu destekler mahiyettedir. Her vesile ile Hz.Peygamber'e ve onun Ehl-i beyt'ine olan sevgisini ızhar eden Hz.Ebubekir'in⁷ onların haklarını gaspettiği gibi

⁴ Geniş bilgi için bkz: M.Bahaüddin Varol, Ehl-i Beyt –Kavramsal Boyut- Konya 2004, s.65-96.

⁵ *el-İmâme ve's-Siyâse*, (İbn Kuteybe'ye nispet edilir) Nşr: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1967, s.45,46. Aynı düşüncelerin farklı ifadesi için bkz: Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1960-1967, IV, 443.

⁶ Taberî, Târîh, V, 146,147; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1990, VIII, 13; Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcü'z-Zehab*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1987, II, 425.

⁷ Mesela Hz.Ebubekir'in: "Ey insanlar Hz.Muhammed'e olan hürmetinizi onun Ehl-i beyt'i hususunda da muhafaza ediniz" (Zebîdî, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Terc: Kamil Miras, Ank. 1986, IX/363); "Allah'a yemin olsun ki Rasûlüllah'ın akrabaları benim nazarımda kendi akrabalarımın daha sevimli ve üstündür" (Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe*, 12 ve 22) sözleri bu konuya örnek olarak zikredilebilir.

bir düşünce hiçbir müslümanın kabul edebileceği bir şey değildir. Yine, Hz.Ömer'in vefatının yaklaştığı bir esnada kendisinden sonra halife olabilecek kimselere yapmış olduğu nasihati bu konuda bize önemli ipuçları vermektedir. O bu nasihatinde kendilerine iyi davranılması gereken kimseleri sayarken Muhacirler, Ensâr, ehl-i emsâr, ehl-i bâdiye ve ehl-i zimme'yi sözkonusu etmiştir.⁸ Bu tavsiye içerisinde Ehl-i beyt yer almamıştır. Çünkü böyle bir imaj, böyle bir grup yoktur. En azından daha sonraki süreçte siyasallaşan görüntüsüyle bir Ehl-i beyt yapılanması o dönemde görünmemektedir. Bu nedenle Ehl-i beyt bu tavsiye içerisinde yerini almamıştır. Burada Ashâb'ın büyük çoğunluğunun hayatta olduğu bir dönemde Hz.Peygamber'in Ehl-i beyt'inin ihmal edildiği, onlara karşı tavır alındığı gibi bir iddiada bulunmak, Hz.Peygamber'e ve onun tebliğ mücadelesine canlarını, mallarını ve sahip oldukları her şeylerini feda eden Ashâb'ın kişiliğiyle örtüştürülecek bir durum değildir.

Ehl-i beyt'in ideolojik bir anlama bürünüp siyâsî ve sosyal olaylar içerisinde kullanılmasının alt yapısını biraz da Emevi Devleti'nin Ehl-i beyt politikasında aramamız gerekecektir. 41/661 yılında Şam merkezli Emevî Devleti, tarihsel arka planını kabîlevî mücadelelerin oluşturduğu bir temel üzerine oturmuştur.⁹ Bunun tabîi bir neticesi olarak Ehl-i beyt ve Ehl-i beyt nesline karşı zaman zaman çok şiddetli ve zulme varan, zaman zaman ise daha makul, ancak genel anlamda karşılıklı bir gerginlik ve güvensizlik içerisinde olunmuştur. İlk örneklerini Hz.Ali ve Muâviye arasındaki mücadelelerde gördüğümüz bu karşı duruşun Emevîlerin yıkılışına kadar geçen sürede varlığını devam ettirdiği tarihî bir vakıadır.¹⁰ Hz.Hüseyin'in şehid edilmesiyle bu gerginlik ve güvensizlik yerini mücadele ve münafereye bırakmış aynı zamanda bu Ehl-i beyt'in ideolojik bir yapıya dönüşmesine neden olmuş ve tarih boyunca çıkacak olan bir çok isyanın da temel referansı olmuştur.

Emevî Devletinin Ehl-i beyt karşıtı olarak uygulamaya koyduğu ilk şey tarihî rivâyetlere yansıyan Hz.Ali'ye hakaret etme ve onun şahsında Ehl-i beyt neslini kötüleme politikası olmuştur. Bu uygulama karşılıklı girişilen mücadelenin tabîi bir neticesi olmasının yanında aynı zamanda kökü daha eskilere dayanan kabîlevî mücadelelerin de bir yansıması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlk örneğini Muâviye'nin halifeliği Hz.Hasan'dan devralmaya geldiği Kûfe bölgesinde yaptığı konuşmada gördüğümüz Hz.Ali'ye hakaret etme uygulaması,¹¹ daha sonra hem Emevî halifelerinin hem de bölge valilerinin uygulamalarında kalıcı bir âdet olarak yer edinmiştir. Bunun ilk örnekleri de Muâviye'nin Kûfe valisi olarak atadığı Muğîre b. Şu'be'nin konuşmalarında görülmektedir.¹² Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye isimli eserde nakledildiğine göre bu uygulamayı Muâviye'nin bildiği ve özellikle de uyguladığı anlaşılmaktadır.¹³ Emevî idaresinin Hz.Ali'nin şahsında Ehl-i beyt'e karşı düşmanlığını, kin ve nefretini ortaya koyan bu uygulamanın uzun yıllar devam ettiği bilinen bir gerçektir. 99/717. yılda Ömer b. Abdülaziz tarafından Hz.Ali'ye hakaret etme uygulaması kaldırılmasına rağmen,¹⁴ onun hilafetinden sonra bazı geleneklerle

⁸ Ahmet Zeki Safvet, *Cemheratü Hutabî'l-Arab*, Beyrut, Thz, I/263,264.

⁹ Bununla cahiliye döneminden itibaren süregelen Ümeyyeoğulları-Hâşimoğulları mücadelesi kastedilmektedir.

¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut, Thz., II, 2,3.

¹¹ Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşraf*, Neşr: Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zirikî, Beyrut 1996, III, 288.

¹² Geniş bilgi için bkz: İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî Mücadelesi*, Ankara, 1997, s.292,293 vd.

¹³ Müellifi Mechûl (Hicrî 3.asır), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve Fihî Ahbâru'l-Abbâs ve Veleđihî*, Thk: Abdülaziz ed-Dûrî- Abdülcebbâr Muttalibî, Beyrut 1971, s.45.

¹⁴ İbnü'l-Esir, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed (v.630/1232), *el-Kamil fi't-Târih*, Beyrut, 1965, → →

bu uygulamanın uzantılarının devam ettiği görülmektedir. Hişâm b. Abdülmelik halife olunca insanlara haccettirmek için Hicaz'a gitmiş, insanlar onu Medine dışında karşılamışlardı. Karşılayanlar arasında bulunan Saîd b. Abdullah b. Velîd, Hişâm'a: "Ey Mü'minlerin emiri, senin aile efradın bu mübarek yerlerde Ebû Türâb'a (Hz.Ali'ye) sürekli lanet ederler, sen de lanetle onu" deyince, bu söz Hişâm'ın tepkisini çekmiş ve: "Ben buraya herhangi bir kimseyi kötölemek veya bir kimseyi lanetlemek için gelmedim, haccetmek için geldim" diye cevap vermiştir.¹⁵ Genel anlamda Emevîler'in Ehl-i beyt siyasetini şekillendiren bu uygulama halifelerden daha ziyade valiler üzerinde etkili olmuş ve onların Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline karşı düşmanca tavır almalarına neden olmuştur.¹⁶

Emevî halifelerinin Ehl-i beyt nesline karşı tutarsız ve kişiden kişiye farklılık gösteren ancak temelde baskıcı bir politikanın diğer net bir örneği de Ehl-i beyt nesli ile bağlantılı olması yönüyle Fedek arazisine yönelik uygulamalardır. Fedek, Hz.Peygamber döneminde Yahudi Arapların yaşadığı Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150 km. mesafede bulunan bir yerdir.¹⁷ Savaş yapılmadan elde edilen Fedek arazisinin yarısı Hz.Peygamber'e tahsis edilmiş¹⁸ o, buradan gelen gelirleri genel harcamalara, yolcu ve misafirlere sarfettiği gibi ailesinin maişetini de buradan karşılamıştır.¹⁹ Hz.Peygamber'in vefatından sonra Hz.Fâtîma, Hz.Ebubekir'e gelerek babasının mirası ile birlikte Fedek arazisini ondan istemiş, o ise Rasûlüllah'ın: "Biz miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır" hadisine istinaden ona vermeyi kabul etmemiştir.²⁰ Hz.Ömer döneminde Hz.Ali ile Abbâs ona müracaat ederek buranın aralarında pay edilmesini istemişler, ancak Hz.Ömer, Hz.Peygamber ile Hz.Ebubekir'in uygulamalarına muhalefet edemeyeceğini bildirerek onların bu isteğini reddetmiştir. Emevîler Döneminde Muâviye burayı Mervân b. Hakem'e ikta olarak vermiş, o da iki oğlu Abdülmelik ve Abdülazîz'e bağışlamıştı. Bundan sonra ise Fedek arazisi Emevîlerin Ehl-i beyt siyasetinin bir boyutu olarak kimi halife tarafından Ehl-i beyt nesline iade edilmiş, kimi halife tarafından ise ellerinden alınmıştır. Fedek hisseleri babalarından Ömer b. Abdülazîz ile Mervân'ın torunları Velid ve Süleyman'a intikal etmişti. Velid ile Süleyman halife olduklarında hisselerini Ömer b. Abdülazîz'e vermişler o da kendi devrinde burayı Ehl-i beyt nesline iade etmişti.²¹ II.Yezid orayı tekrar geri almış, Abbâsîlerin ilk halifesi Seffâh ise orayı tekrar iade etmişti.²²

Emevîlerin Ehl-i beyt politikasının ortaya çıkardığı ilk hareket Hucr b. Adiy hareketidir. Bu hareket çerçevesinde biz yavaş yavaş Ehl-i beyt'in ideolojik anlamda söylemlere yansımaya başladığını görüyoruz. Bu hareket, genel karakteri yönüyle bir isyandan daha çok, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız Ehl-i beyt siyasetinden kaynaklanan rahatsızlıkları açıkça dile getiren bir kimsenin, görüşlerini paylaşan bir gurupla birlikte ortaya koyduğu bir tepki hareketi görünümüne sahiptir. Sahip

→ →

V, 42,43.

¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 234.

¹⁶ Bu tavır örnekleri için bkz: Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm, Thk: Yahyâ Vehîb Cebbûrî, *Kitâbü'l-Mihan*, Beyrut, 1988, s.313, 314, 335 ve 381,382 ; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zehab*, III, 123.

¹⁷ Yakut el-Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh, Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, 1957, IV, 238; Hakkında geniş bilgi için bkz: Hüseyin Algül, "Fedek", DİA, XII, 294,295.

¹⁸ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Kitâbü'l-Emvâl, Thk: Muhammed Halil Harrâs, Beyrut, 1986, 16; İhsan İlahî Zahîr, eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt, Lahor, 1983, 84 vd.

¹⁹ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV, 238,239.

²⁰ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *et-Târîhu'l-İslâm*, Thk:Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut, 1997-1999, (Hulefâü'r-Râşidîn) s.21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 285.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 63.

²² Kudâme b. Cafer, el-Harac, 260; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, IV, 239.

olduğu bu özellik nedeniyle bu hareketi ilk Şii hareket sayma hususunda bazı ihtilafların olduğu bilinmekle birlikte, bu hareketi Şia'ya bağlayacak herhangi bir unsurun bulunmadığı ifade edilmiştir.²³ Nitekim, hareketin bu yönüne işaret eden Wellhausen, Hucr b. Adiy hareketini ve onun öldürülmesini Hz.Hüseyin'in şehid edilmesi sürecinin bir peşrevi olarak değerlendirmiştir.²⁴ Hucr b. Adiy, Hz.Hasan'ın Muaviye ile anlaşıp, Medine'ye dönmesinden sonra Kûfe'de kalmış, bu süre içerisinde vali Muğire b. Şu'be'nin Hz.Ali aleyhine söylediği sözlere karşı çıkmış ve ona: "Ben sizin kötilediğiniz ve ayıpladığınız kimselerin daha üstün, övdüğünüz kimselerin de kötülenmeye daha layık olduğuna şahitlik ederim" demiştir.²⁵ Onun bu tepkisinin yanında aynı ifadeler içerisinde: "Geldiğinden beri vermediğin atalarımızı ver be adam...." ifadelerinin de bulunmuş olması onun tepkisinin başka nedenleri de barındırdığını göstermektedir.²⁶ Hucr b. Adiy'in tutuklanma gerekçeleri içerisinde onların: "Hilâfet işinin ancak Ebû Tâlib'in soyunda sahîh olacağına inandıkları" iddiasının yer alması konumuz açısından önemli bir bilgi olmaktadır.²⁷

Bu süreçte ikinci olarak ifade edeceğimiz hareket Tevvâbûn hareketidir. Tevvâbûn Hareketi, genel anlamda Ali evladına destek verme ve onların haklarını arama noktasında Hucr b. Adiy hareketi ile aynı karakteristik özellikleri paylaşmasının yanında, içlerinde Ehl-i beyt zürriyetinden herhangi bir kimsenin bulunmaması yönüyle de benzerlik gösteren bir hareket olarak görünmektedir. Farklı noktaları ise, Hz.Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan Tevvâbûn hareketinin temel hareket noktasının Hz.Hüseyin'in intikamının alınması düşüncesidir. Öyle ki, bu hareket Hz.Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip, daha sonra da onun şehid edilmesine seyirci kalan insanların, onun intikamını almak üzere bir araya gelmeleri ve mücadeleye girişmeleri hareketidir. Bu nedenle de hareket Tevvâbûn diye isimlendirilmiştir.²⁸ Yukarıda belirttiğimiz gibi Tevvâbûn hareketinin en önemli çıkış sebebi, Hz.Hüseyin'in şehid edilmesidir. Liderleri arasında Süleyman b. Surâd, Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl el-Ezdî, Abdullah b. Va'l et-Teymî ve Rifâ'a b. Şeddâd el-Beceli²⁹ gibi kişilerin bulunduğu bu hareketin temel istekleri Hz.Hüseyin'in intikamının alınmasının³⁰ yanısıra Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerine teslim edilmesi, Abdülmelik'in halifelikten indirilmesi, Abdullah b. Zübeyr tarafından gönderilen görevlilerin Kûfe'den çıkartılması ve hilafetin Ehl-i beyt'e bırakılması gibi istekler dikkatleri çekmektedir.³¹ Ancak rivayetlere yansıyan bu bilgilerin yanısıra onların hareketlerindeki bir takım tutarsızlıklar araştırmacıların dikkatini çekmiştir.³²

Hz.Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan ilk ciddi hareket olarak

²³ Fırlalı, *İmamiye Şiası*, Ankara, 1984, s.109, 110; Hucr b. Adiy hareketi hakkında geniş bilgi için bkz.: Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ank., 1997, s.44-61; Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ank., 1990, s.229 vd.

²⁴ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev: Fikret Işıltan, Ank. 1963, s.98.

²⁵ Taberî, *Târîh*, V, 254; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 1995, II, 230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 472, 473; İsfahânî, Ebu'l-Ferac Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kuraşî, *Kitâbü'l-Eğânî*, Nşr: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Thz., XVII, 133.

²⁶ Taberî, V, 254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 473; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 91.

²⁷ Taberî, *Târîh*, V, 268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 483; Bazı kaynaklarda ise iddialar içerisinde böyle bir husus zikredilmemektedir. Belâzürî, *Ensâb*, V, 262, 263; İsfahânî, *el-Eğânî*, XVII, 145,146.

²⁸ Beyâsî, Ebu'l-Haccâc Yusuf, el-İ'lâm bi'l-Hurûbi'l-Vakâ fi Sadri'l-İslâm, Amman 1987, II, 269, 270; Abdüşşâfi, Muhammed Abdüllatîf, el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî, Byy, 1984, s.478,479.

²⁹ Taberî, *Târîh*, V, 552; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 364; Beyâsî, II, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 158, 159.

³⁰ Taberî, *Târîh*, V, 557; Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 101; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 225; Ayrıca bkz.: Adnan Demircan, İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, İstanbul, 1996, 316 vd.

³¹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 370,371.

³² Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 73, 74.

ifade edebileceğimiz bu hareketi geniş bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tuttuğumuz zaman, Hz.Hüseyin'in intikamını alma iddiasından başka Ehl-i beyt davası veya Ehl-i beyt zürriyeti ile ilgili bir tarafının olmadığını görürüz. Nitekim bu harekete katılanların bedevî Arap kabilelerine mensup kimseler olduğu³³ ve içlerinde Ehl-i beyt zürriyetinden kimsenin bulunmaması gerçeği bu durumu destekleyen bir husus olmaktadır. Yine onların Mekke'de bulunan Muhammed ibnü'l-Hanefiyye veya kendisini onun gönderdiğini iddia eden Muhtar es-Sekafi ile de herhangi bir ilişkiye girmemiş olmaları³⁴ onların "hilâfetin Ehl-i beyt'e bırakılması" isteklerinde ne kadar samimi olduklarını, diğer bir ifade ile, böyle bir istekle neyi arzu ettiklerinin belirsizliğini göstermektedir. Nitekim harekete, ilk ivme kazandığı esnada, on altı veya yirmi bin kişinin katıldığı bildirilirken,³⁵ daha sonraları bu sayının çok aşağıya inmesi de³⁶ Küfe halkının bu samimiyetsizliğini ortaya koymasından önemlidir. Diğer taraftan onların bu isteklerinin, tarih kaynaklarının çoğunda zikredilmemiş olması, bu hususun daha sonraki oluşumların tesiriyle rivâyetlere girmiş olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir.³⁷ Araştırmacıları tereddüte sevkeden bütün bu hususlar, Tevâbün hareketinin bir Ehl-i beyt zürriyeti hareketi olmadığı gibi Ehl-i beyt merkezli bir hareket de olmadığını gündeme getirmekte, bu çerçevede Ehl-i beyt'in ideolojik kullanımında farklı bir boyut olarak dikkatleri üzerine çekmektedir.

İlk dönemlerde içerisinde Ehl-i beyt imajının en yoğun işlendiği isyan hareketi hiç şüphesiz Muhtar es-Sekafi hareketidir.³⁸ Gerçekten de hareketin temel çıkış noktası Hz.Hüseyin'in kanının talebi yani intikamının alınmasının yanında, o dönem Ehl-i beyt neslinin en önemli siması olan Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile de irtibat içerisinde olması bu noktadaki farklılığı yansıtmaktadır.³⁹ Yine ilerleyen süreçte Şîa akidesini oluşturacak olan "Mehdî", "Vâsî" gibi kavramların ilk olarak bu hareket içerisinde ortaya çıkması da bu isyanı diğerlerinden ayırmaktadır.⁴⁰ Muhtar es-Sekafi, Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile olan ilişkisini insanlar üzerinde etkin bir şekilde kullanmıştır.⁴¹ Küfe halkına: "*Beni vâsî oğlu Mehdî Muhammed b. Ali, emîn, vezir ve seçilmiş emir olarak size gönderdi. Bana haramları helallaştıranlarla savaşmayı ve Ehl-i beyt'in intikamını almayı emretti*"⁴² diyerek halk kendisine bağlamayı başarmıştır. Ancak Muhtar'ın, hareketi esnasında devamlı olarak dile getirdiği ve iddia ettiği, kendisini Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin görevlendirdiği hususunun doğru olup olmadığı, tam olarak rivâyetlere yansımış bir konu değildir.⁴³

³³ Fığlalı, İmâmiye Şîa'sı, 128, 129; Watt, W. Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev: Ethem Ruhi Fığlalı, Ank. 1981, s.50.

³⁴ Taberî, *Târîh*, V, 560, 561; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 248.

³⁵ Taberî, *Târîh*, V, 584; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 251; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 368.

³⁶ Taberî, *Târîh*, V, 589; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 369, 370.

³⁷ İbn Kesîr, Süleyman b. Surâd ve taraftarlarının istekleriyle ilgili olarak onların sadece Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerine teslim edilmesini istediklerini bildirmektedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 254.

³⁸ Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb*, Beyrut, 1982, II, 195; Geniş bilgi için bkz: Riyad İsa, *Hizbiyyetü's-Siyâsiyye Münzü Kuyâmi'l-İslâm hattâ Sukûti'd-Devleti'l-Ümeviyye*, Dimeşk, 1992, s.185 vd.

³⁹ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 258; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zehab*, III, 83,84; Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbâru't-Tuvâl*, Thk: Ömer Faruk et-Tabbâ', Beyrut, 1995, 265 vd; Ayrıca bkz: Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, 320 vd.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 211 vd.

⁴¹ Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Beyâsî, *el-İ'lâm bi'l-Hurûbi'l-Vakıa fi Sadri'l-İslâm*, Amman 1987, II, 297 vd; Muhammed Abdülfettah Ulyan, *Kuyâmü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Kahire 1994, s.21.

⁴² Belâzürî, *Ensâb*, VI, 367.

⁴³ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Belâzürî, *Ensâb*, VI, 380-383; Taberî, *Târîh*, VI, 13,14; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 125; Yusuf el-iş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut, 1996, s.197.

Öyle ki, Kûfe halkı da bu konuda tereddüt etmiş ve Mekke'ye bir heyet göndererek durumu tetkik etme ihtiyacı hissetmişlerdir.⁴⁴ Muhammed İbnü'l-Hanefiyye bu konuda kendisine sorulan soruya önce cevap vermemiş, daha sonra da: "*Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın, düşmanlarımıza karşı bize dilediği kimse ile yardım etmesini arzu ederim*" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁵ Orada bulunanlar da bu ifadelerden, ona izin verdiğini anlamışlardır.⁴⁶ Zehebî'nin, İbn Asâkir'den naklettiği bir rivâyette de onun, bu soruya: "Şu oğluma söylediğim şeyi size söyleyeceğim, biz Ehl-i beyt, bu ümmetin emirlik işi bize herhangi bir suretle gelinceye kadar, biz onu zorla almayacağız. Ali de onu kendisinin hakkı olarak görüyordu ancak, kendisine biat edilinceye kadar bu hususta savaştım" şeklinde cevap verdiğini nakletmektedir.⁴⁷ Bu heyetin Kûfe'ye dönmesinden sonra Muhtar, İbrahim b. el-Eşter'i kendisine davet etmiş, ancak o da bu konuda tereddüt gösterince, Muhtar, İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisine yazdığını iddia ettiği bir mektubu göstererek onun kendi saflarına katılmasını sağlamıştır.⁴⁸ Biz bu olayın gelişimi ve detaylarını bir kenara bırakarak Muhtar'ın isyana girişmesindeki asıl nedenin ne olduğu konusundaki rivayete bakmak istiyoruz. Mücadelesinin her aşamasında Ehl-i beyt'in intikamını sözkonusu edip İbnü'l-Hanefiyye ile bağlantısını vurgulamaya çalışan Muhtar'ın sarayda sıkıştırıldığı ve ölümünün yaklaştığı bir esnadaki itirafları onun Ehl-i beyt intikamının alınmasından uzak ve kendi ihtirasları için bu hareketleri gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. O bu itirafında: "*Ben Arabın şereflilerinden bir adamım, İbn Zübeyr'in Hicaz'a, Necd'e'nin Yemâme'ye ve Mervân'ın Şam'a hükmettiklerini gördüm. Ben neden bunlardan biri olmayayım...? Burayı (Kûfe ve Basra'yı) bu düşünce ile aldım. Ancak ben Arapların nedamet duydukları Ehl-i beyt'in intikamını isteyerek hareket ettim*"⁴⁹ demektedir.

Muhtar es-Sekafi hareketinde üzerinde durulması gereken şey, Ehl-i beyt kavramından ne anlaşıldığıdır. Konuya genel hatları içerisinde bakıldığı zaman kavramla neyin kastedildiği net olarak anlaşılmasa da, Ehl-i beyt'in kanının talep edilmesi ve intikamının alınması söylemleri, tabirle Hz.Hüseyin'in kastedildiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu hareketin hiçbir safhasında hilafetin Ehl-i beyt'e ait olduğu şeklinde bir düşünce söz konusu olmamıştır. Buradan hareketle, Muhtar es-Sekafi'nin giriştiği mücadelede İbnü'l-Hanefiyye ile ilişki kurmaya çalışması, Arap toplumunda varlığını sürdüren, bir kimsenin kanını talep etmenin ancak onunla neseb bağı bulunan bir kimseye ait olacağı olgusunun ortaya çıkardığı bir husus olarak da görülebilir. Yoksa, Muhtar herhangi bir akrabalık bağının bulunmaması yönüyle Ehl-i beyt'in kanını talep etme konumunda değildir. Öyleyse Muhtar es-Sekafi'nin bir hareket ortaya çıkarıp insanları etrafına toplayabilmesi için, Hz.Hüseyin'in kanının talep edilmesi gibi tüm müslümanları cezbedici bir iddia ile çıkması, böyle bir iddianın örfi temellerinin oluşturulabilmesi için de Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile ilişki kurması gerekmiştir, Muhtar da öyle yapmıştır.

Emevilerin ilk dönemlerinde ortaya çıkan bu hareketlerden sonra Ehl-i beyt söylemleri hareketlerin bir duraklama içerisine girdiği görülür. Bunun temelinde ise

⁴⁴ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 266.

⁴⁵ Beyâsî, II, 319; Zehebî, Onun bu sözlerine ilaveten "yalancılardan sakının" dediğini de nakletmektedir. Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1985, IV, 12.

⁴⁶ Taberî, *Târih*, VI, 13, 14; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 380, 383; Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 125.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 122.

⁴⁸ Zehebî, bu mektubu, İbrahim'i ikna için kendisinin yazdığını ifade etmektedir. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 121; Ayrıca bkz.: İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi, *el-Fütûh*, Beyrut, 1986, s.253, 254; Beyâsî, II, 320, 321.

⁴⁹ Taberî, *Târih*, VI, 107.

Ehl-i beyt taraftarlarına karşı yürütülen sert ve acımasız politika yatmaktadır. Ehl-i beyt'in son ferdi olan Hz.Hüseyin'in şehid edilmesi müslümanları derin bir acıya bürümüş, Ehl-i beyt nesli de bu olaydan sonra kendi kabuklarına çekilmek suretiyle sessizliğe bürünmüşlerdir. Bu dönem Ehl-i beyt nesli'nin önemli simaları olan Ali b. Hüseyin, Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ve Hasan b. Hasan, siyasetten uzak durmuşlar, bu tavırlarıyla da Emevî halifelerinin baskı ve zulmünden korunmaya çalışmışlardır. Ancak bu süreçte Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline karşı ilgi azalmamıştır. Özellikle dinî hayat içerisinde insanların itibar ve saygı gösterdikleri konularını muhafaza etmişlerdir. Hatta bu süreçteki oluşumlarda işin çığırından çıkıp farklı bir şekil alması Ehl-i beyt neslini bile rahatsız etmiştir. Bu noktada Hz.Hasan'ın oğlu Hasan'dan nakledilen bir bilgi bize bu tahrifin boyutlarıyla ilgili bilgi vermektedir. Iraklı Şii grupların aşırı hareketleri eleştiren Hasan b. Hasan, onların yaptıkları daveti reddetmiş, hatta onlarla mücadeleyi Allah'a yaklaştıracı bir amel olarak kabul etmiştir.⁵⁰ Ehl-i beyt neslinden olduğu gerekçesiyle kendisine aşırı hürmet gösteren bir kişiyi azarlamış ve: *“Eğer Rasûlüllah'a olan yakınlığımdan dolayı emirliğe layık olduğumu zannediyorsan yanılıyorsun. Çünkü onun için namaz, zekat, oruç gibi ibadetler emirlikten daha faziletli idi”* diyerek o dönem şekillenmeye başlayan Şii söylemlerden uzak olduğunu ortaya koymuştur.⁵¹ Yine bu noktada onun Şii düşüncenin temellerinden olan *“Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur”* hadisiyle emirliğin kastedilmediğini savunduğu ve Hz.Ebubekir ve Hz.Ömer'e lanet edilmesine de müsaade etmediği nakledilmektedir. Onun bir râfizîye bu konuda verdiği cevap hiç bir izaha ihtiyaç hissetmeyecek derecede açık bilgiler ihtiva etmektedir: *“Evet, Rasûlüllah: “Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur” demiştir. Ama bununla Ali'nin halife olmasını kastetmiş olsa idi bu hususta insanlara bir nutuk irâd eder ve şöyle derdi: “Ey insanlar... Bilesiniz ki şu Ali, benden sonra benim veliahdumdur. Sizin yöneticiniz olacaktır. Emrini dinleyin ve ona itaat edin. Allah'a yemin ederim ki eğer yüce Allah ve Rasûlü halifelik için Ali'yi seçmiş iseler ve Ali de bu halifeliği bırakmışsa, demek ki Allah ve Rasûlü'nün emrini terk eden ilk kişi odur. Allah'a yemin ederim ki eğer biz yönetimin başına geçecek olursak, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseriz. Sonra da tevbenizi kabul etmeyiz. Yazıklar olsun size! Bizi kendi nefsimizle aldattınız. Yazıklar olsun size, eğer amelsiz akrabalığın faydası olsaydı kişi anne ve babasına fayda verirdi. Eğer hakkımızda söyledikleriniz doğruysa ve bize de bildirmemişlerse, babalarımız bize haksızlık etmişler en faziletli durumu bizden gizlemişlerdir. Allah'a yemin ederim ki, ben bizim sülaleden isyankar olan kimselerin günahlarının iki kat verilmesinden korkuyorum. Ama aynı şekilde bizim sülalemizden salih amel işleyen kimselere de sevabın iki kat verileceğini ümit etmekteyim. Vay sizin halinize! Eğer biz Allah'a itaat edersek bizi sevin, ona âsî olursak bize öfke duyun”*⁵²

Görüldüğü gibi Ehl-i beyt'e ideolojik yaklaşımlar bizzat Ehl-i beyt neslinden olan zevâtı rahatsız etmiş ve bu gidişe engel olmaya çalışmışlardır. Nitekim Ehl-i beyt neslinden Zeyd b. Ali'nin 121/739 yılında hazırlıklarına başladığı ve 122/740 yılında gerçekleştirdiği isyan hareketinin bir nedeninin de bu olduğu yorumları yapılmıştır. Muhammed Ebû Zehrâ, uzun süre devam eden sulh döneminde bazı insanların ortaya çıkıp sapık fikirler yaydıklarını ve hareketlerini Ehl-i beyt'e dayandırdıklarını, bu nedenle Zeyd'in de bu duruma bir son vermek amacıyla böyle

⁵⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (81-100 yılları), 330; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 486.

⁵¹ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957, V, 319, 320.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 319,320; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 171.

bir mücadeleye giriştiğini savunmaktadır.⁵³ Ancak ne var ki ne kardeşleri ne de amcazadelerinden hiç kimse onun bu hareketine katılmamış, sonunda çevresinde kalan az sayıdaki taraftarıyla birlikte şehid edilmiştir.⁵⁴

100/718’li yıllar İslâm Tarihinde hareketli yılların başlangıcı olarak kabul edilir. Bunu aynı zamanda Emevîler için sonun başlangıcı olarak görmek de mümkündür. Zira Emevî karşıtlığı İslâm coğrafyasının bütün bölgelerinde hızla gelişmiş, daha sistemli ve etkili isyan hareketleri gündeme gelmeye başlamıştır. Gizli Abbâsî propagandasının başladığı yıl olarak da kabul edilen 100/718’li yıllar sadece Ehl-i beyt referanslı hareketlerin değil çok farklı sebeplerle farklı bölgelerde farklı isyanların çıktığı yıllar olmuştur.⁵⁵

İşte bu süreçte başlayan ve giderek ivme kazanan Abbasi hareketi konumuz açısından da önemli bir yere sahiptir. Özellikle Abbasoğullarının merkezi olan Humeyme’den⁵⁶ yönetilen hareket, Kûfe ve Horasan bölgelerine yönelik propaganda faaliyetleriyle dikkatleri çekmektedir. Tarihî rivayetlere bakıldığı zaman bütün bu propaganda içerisinde baskın unsurun Ehl-i beyt vurgusu olduğu görülecektir. Emevi baskı ve zulmünden bunalan toplumun bir kurtarıcı beklemeye başladığı böyle bir ortamda bakışlar Ehl-i beyt nesline doğru çevrilmişti. Ancak Ali (Zeynelabidin) b. Hüseyin ve Hasan b. Hasan gibi Ehl-i beyt neslinin ileri gelenlerinin siyasete karşı isteksiz tavırları, Abbasoğullarına rahat bir hareket alanı sağlamıştı. Abbasoğulları özellikle Ali b. Abdullah ile başlayan hilafet istekleri⁵⁷ Muhammed b. Ali ile planlı ve programlı şekle girmişti. Abbasi propagandası sürecinde biz onların toplumdaki psiko-sosyal duruma uygun olarak sloganlar ürettiklerini görmekteyiz. İhtalal sürecine damgasını vuran slogan “er-Rızâ min âl-i Muhammed” olmuştur.⁵⁸

“er-Rızâ min Âl-i Muhammed” sloganının tam olarak ne zaman kullanılmaya başlandığını tespit etmek zor görünmektedir. Zira rivâyetlere yansıdığı kadarıyla Abbâsî propagandasının başladığı ilk yıllarda biz böyle bir sloganın kullanıldığına şahid olmuyoruz. Taberî, Muhammed b. Ali’nin Abbâsîler adına Horasan’a giden ilk propagandist Ziyad Ebû Muhammed’e: “İnsanları bize çağır, Yemenîler’e git, Mudarîler’e iyi davran” diyerek, “Gâlib” denilen kimseden uzak durmasını tavsiye ettiğini zikretmektedir. Çünkü bu kişinin Fâtıma evladına yani Ehl-i beyt nesline karşı aşırı bir sevgi beslediği bu rivayet içerisinde yer almıştır.⁵⁹ Ancak yine Taberî tarafından nakledilen diğer bir rivayet bu kullanımın ilk olarak Abbasiler tarafından kullanıldığı yolunda işaretler vermektedir. Taberî bu rivayetinde de: “Muhammed b. Ali tarafından Horasan’a Abbâsî propagandası amacıyla gönderilen kişiler “Rızâ”ya çağırılmışlardı. 103/721 veya 104/722 yılındaki propagandalarının başlangıcında herhangi bir isim telaffuz edilmiyordu”⁶⁰ demektedir. Muhammed b. Ali’nin kendi ismini açığa vurmamalarını tavsiye ettiği diğer kaynaklardaki rivâyetlere de konu

⁵³ Ebû Zehrâ, Muhammed, *İmam Zeyd*, Terc: Salih Parlak ve Ahmet Karababa, İst. 1993, s.51,52.

⁵⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 325,326; Dîneverî, *Ahbâr*, 316; Belâzürî, *Ensâb*, III, 445; Taberî, *Târîh*, VII, 180 ve 185; İsfahânî, Ebu’l-Ferac Ali b. Hüseyin, *Mekâtîlü’l-Tâlibiyyîn*, Thk: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1987, 139; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 242,243; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 330,331.

⁵⁵ M.Cemaleddin Surûr, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye fî’d-Devleti’l-Arabîyyeti’l-İslâmiyye*, Kahire, THz.s.149, 150.

⁵⁶ Ya’kut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, Beyrut, Thz., II, 307; Dîneverî, *Ahbâr*, 328 ve 305

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz: M.Bahaüddin Varol, Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli, s.61-64.

⁵⁸ Müellifi Mechûl, *Ahbârü’d-Devleti’l-Abbâsiyye ve Fîhi Ahbârü’l-Abbâs ve Veleđihî*, 200; Hüseyin Atvân, *ed-Da’vetü’l-Abbâsiyye Mebâdi’ ve Esâlib*, 93,94; Muhammed Abdülfettah Ulyan, *Kiyâmü’d-Devleti’l-Abbâsiyye*, 41,42.

⁵⁹ Taberî, *Târîh*, VII, 49.

⁶⁰ Taberî, *Târîh*, VII, 379.

olmuştur.⁶¹ Nitekim orada Abbâsî propagandası için bulunan “Nakîbler”, “Ebû Mansûr” diye lakablanmış ve gördükleri insanları “*Allah'ın kitabı, Rasûlünün sünneti ve Rasûlullah'ın Ehl-i beyt'inden razı olmaya*” çağırarak biat almışlardır.⁶² Devam eden süreçte “er-Rızâ min Âl-i Muhammed” sloganının Abbâsî propagandistleri tarafından faaliyetleri içerisinde sıkça kullanılmaya başlandığı görülmektedir.⁶³ Belâzürî'nin bu noktada verdiği bir bilgi bunu teyid eder mahiyettedir. O, Muhammed b. Ali'nin hayatıyla ilgili bilgi verdiği satırlarında onun, Afrikada Yezid b. Ebû Müslim'in öldürülmesinden ve Berberîler'in isyankar tavırlarından sonra bir kişiyi Horasan'a göndererek “Âli Muhammed'den razı olmaya” çağırmasını ve herhangi bir isim telaffuz etmemesini istediğini nakletmektedir.⁶⁴ Devam eden satırlarda aynı olaya yönelik bir bilgide ise bu tavsiyeyi Ebû Hâşim'in yaptığını, Şam bölgesinden uzak durmasını, Horasan'a yönelmesini, bir adam göndererek “Âli Muhammed'den razı olmaya” çağırmasını, herhangi bir isim telaffuz etmemesini tavsiye ettiğini nakletmektedir.⁶⁵

Abbasilerin bu tavırları günümüz araştırmacıları tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Kaleme aldığı makalesinde bu noktanın altını çizen Mazhar es-Sûdânî Abbâsî propagandasının görünüşte bir Ehl-i beyt hareketi gibi olduğunu ancak onun asıl ve gizli olan tarafının Abbâsî içerikli olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶ Wellhausen de: “Abbâsîlerin biati kendi adlarına değil üzerinde sonra ittifak edilecek Peygamber ailesinden anonim bir şahıs için aldırıyorlardı. En büyük ehemmiyeti atfetmelerine rağmen Ehl-i beyt neslini saf dışı bırakmak istediklerini hiç belli etmiyorlar, bilakis onlar için çalıştıkları intibamı uyandırmaya çalışıyorlardı”⁶⁷ diyerek bu konudaki hassas noktaya işaret etmektedir.

İşte yürütülen çalışmalar neticesinde “Âli Muhammed'den Razı Olmak” anlamına gelen bu slogan kitleleri peşinde toplamış, gerek dîni gerekse siyâsî tüm fırkaları birleştirme rolü üstlenmiştir.⁶⁸ “Âli Muhammed” ifadesi “Ehl-i beyt” ifadesinden daha geniş bir anlam ifade etmesi yönüyle kullanımda herhangi bir yanlış yorum ve istismar görüntüsü oluşturmamıştır. H. İbrahim Hasan bu sloganın hem Ali hem de Abbas oğullarını içerdiğini ifade ettikten sonra, bu çerçevede gerçek niyet ve kişilerin gizlenmesinin Emevîlerin dikkat ve müdahalesini engellediğine işaret etmektedir.⁶⁹ Söz konusu sloganın özellikle Emevî iktidarının zulmüne uğrayan ve rahatsız olan gruplar üzerinde etkili bir şekilde kullanılması, bu alandaki başarıyı ortaya çıkaran önemli bir faktör olmuştur.⁷⁰ Ancak bu söylemlerin, zaman zaman farklı yorumlarla Ehl-i beyt ile ilişkilendirilmesi, halkın bu ifade ile Hz.Peygamber'in Ehl-i beyt'inin kastedildiği şeklinde bir algılamaya neden olmuştur. Konu ile ilgili olarak yaptığı yorumunda Abdülaziz ed-Dûrî, Abbâsî propagandistlerinin yaptığı çalışmalarla Ehl-i beyt nesli taraftarlarının büyük kısmını yanlarına çekmeyi başardıklarını ve Emevî karşıtlığı düşüncelerini insanlara

⁶¹ Müellifi Mechûl, *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve Fîhi Ahbâru'l-Abbâs ve Veledihî*, 204. İbnü'l-Esir, *el-Kâmîl*, V, 53,54.

⁶² Taberî, *Târîh*, VII, 380.

⁶³ Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Dirâsât fî Târîhi'l-Arab -el-Asru'l-Abbâsi'l-Evvel-*, III, 28,29..

⁶⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 110.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 158.

⁶⁶ Mazhar es-Sûdânî, “*eş-Şîa ve'l-Abbâsiyyûn*”, Belâğ, Irak 1964, yıl:2, sayı:8, 49-53.

⁶⁷ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 245.

⁶⁸ Semîra Muhtâr el-Leysî, *Cihâdü's-Şîa*, Beyrut, 1978, s.38; Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Dirâsât fî Târîhi'l-Arab -el-Asru'l-Abbâsi'l-Evvel-*, III, 22,23.

⁶⁹ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, II, 13.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz: Nahide Bozkurt, “*Abbâsîlerde İktidarın Meşrûiyeti Üzerine Bir Analiz*”, İslâmiyat, c.3, sayı:3, 2000, sf.148,149.

açıklarken hilafeti ele geçirme düşüncelerini gizlediklerini, idareyi ele geçirme arzularını söz konusu etmezken, batılla ve zulümle mücadele arzularını ortaya sürdüklerini, Abbasoğullarından herhangi birisinin adını zikretmekten kaçınırken, herkesin üzerinde ittifak ettiği “er-Rızâ min Âl-i Muhammed” sloganını baş slogan haline getirdiklerini vurgulamaktadır.⁷¹

Abbasi hareketi içerisinde önemli bir yere sahip olan bu slogandan ayrı olarak Ehl-i beyt referanslı diğer bazı söylem ve uygulamalar da rivayetlere yansımıştır. Bu cümleden olarak Abbâsîler’in Horasan bölgesindeki propaganda faaliyetleri içerisinde etkin bir role sahip olan Ebû Müslim’in “Emînu Âli Muhammed” diye isimlendirildiği ve davetini de “Ehl-i beyti’n-Nebiyi olan Benî Abbâs” adına yürüttüğü nakledilmiştir.⁷² Yine propagandanın Kûfe ayağında çok önemli bir yere sahip olan Ebû Seleme el-Hallâl’in de “Vezîru Âl-i Muhammed” diye isimlendirildiğini görüyoruz.⁷³ Onun “Vezîru Âl-i Abbâs” şeklinde değil de “Vezîru Âl-i Muhammed” diye isimlendirilmesi hiç şüphesiz, Abbasoğulları’nın Ehl-i beyt söylemlerinden istifadesine matuf görüntülerden bir tanesidir. Devam eden süreçte yine Ebû Müslim’in faaliyetleri içerisinde “er-Rızâ min Âli Muhammed” sloganının zaman zaman kullanıldığına şahid oluyoruz.⁷⁴

Taberî’nin naklettiği diğer bir rivâyet, Abbâsî propagandacılarının Ehl-i beyt referanslı söylemleri nasıl ustaca ve etkili bir şekilde kullandıklarını bize göstermektedir. Nakledildiğine göre Abbasoğullarının Horasan’daki en etkili ve nüfuzlu elemânı olan Süleyman b. Kesîr, Ebû Müslim Horasan’a geldiğinde onun liderliğini kabul etmemiş ve oradaki tüm Abbâsî propagandistleri onunla birlikte tavır almışlardı. Bu esnada ortaya çıkan belirsizlikte Ebû Dâvud lakablı Halid b. İbrahim, tüm nakîbleri İbrahim b. İsmail’in evinde toplayarak onlara bir konuşma yapmıştı. O bu konuşmasında: “Sizden, Allah’ın Rasûlüllah’ı seçip onu risalet göreviyle görevlendirdiğine inanmayan var mı?” diye sormuş, onlar da: “Hayır” diye cevap vermişlerdir. “Allah’ın ona Cebrâil vasıtasıyla Kur’ân’ı vahyettiğinden şüphe eden var mı?” diye sormuş, onlar da: “Hayır” demişlerdir. “Peki Allah’ın onun vefatıyla emrini kaldırıp risaletine son verdiğine inanıyor musunuz?” diye sorunca, onlar yine: “Hayır” diye cevap vermişlerdir. Halid b. İbrahim sorularına devam ederek: Rasûlüllah’la gönderilen ilim, onunla birlikte kaldırıldığına mı? Yoksa daha sonraki nesillere geçtiğine mi inanıyorsunuz? Diye sormuş, onlar da: “Daha sonraki nesillere geçtiğine” demişlerdir. “Ondan sonra Rasûlüllah’a itretinden en yakın olandan başkasının mı halef olacağını zannediyorsunuz?” diye sorduğunda onlar yine: “Hayır” diye cevap verince şöyle devam etmiştir: “Peki böyle bir işle ve sizleri bu noktada canlarınızı feda etmeye çağıran birisini gördüğünüzde ona itaat etmeyip uzak durmak mı istersiniz? Siz bir kimsenin bu işi Rasûlüllah’ın itretinden uzaklaştırıp bir başkasına aktarmasına, Ehl-i beyt’i bundan uzak tutmasına razı olur musunuz? diye sorunca onlar yine: “Vallahî hayır” diye cevap vermişlerdir. Verilen bütün bu cevaplardan sonra Ebû Dâvûd: “Öyle ise işte bunun için davetçi gelmiştir. Ona destek ve yardımcı olma zamanıdır”⁷⁵ diyerek onları çok etkili bir şekilde ikna etmiştir. Bu rivâyet bize Abbâsî propagandasının nasıl ve hangi esaslar üzere

⁷¹ Abdülaziz ed-Dûrî, *el-Asru’l-Abbâsî’l-Evvel*, Beyrut, 1988, s.24.

⁷² Taberî, *Târîh*, VII, 484,485.

⁷³ Dîneverî, *Ahbâr*, 339; Ceşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs, *Kitâbü’l-Vüzerâ’ ve’l-Küttâb*, Thk. ve Nşr: Mustafa es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhafîz Şelebî, Mısır, 1980, s.84; İbn Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabatabâ, *el-Fahrî fi Adâbi’s-Sultâniyye ve’d-Düveli’l İslâmiyye*, Beyrut, Thz., s.155.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 175; Taberî, *Târîh*, VII, 358.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, VII, 361; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, V, 362.

kurulduğunu çok açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu rivâyete bağlı olarak yaptığı yorumda Nahide Bozkurt, bu gerçeğe işaret ederek: "İhtilalin seyri esnasında Abbâsîlerin kendilerini "Rasûlüllah'ın ilmindeki varisleri" olarak takdim etmeleri şüphesiz ki "Onların yanlış yapmayacağı" inancını besleyen önemli bir unsurdu. Bir anlamda Abbâsîlerin kendilerini karizmatik kılma yolunda "Peygamber'in sahip olduğu kutsal bilginin mirasçısı" olarak taktim etmekten çekinmemiş görünmektedirler" demektedir.⁷⁶ Nakledilen bütün bu rivâyetler Abbasoğullarının ve Abbâsî propagandistlerinin propaganda sürecinin her aşamasında Ehl-i beyt referanslı söylemleri ve büyük bir sosyal etkiye sahip Ehl-i beyt imajını kullandıklarını ortaya koymaktadır.⁷⁷

"er-Rızâ min Âl-i Muhammed" sloganının özellikle Horasan bölgesinde pirim yaptığı görülünce ortaya çıkan diğer bazı hareketler de bundan istifade etmek için söylemleri içerisine taşımışlardır. Bu noktada bizim için orijinal bir örnek Hâris b. Süreyc isyanıdır.⁷⁸ Daha önceleri Emevî ordusunda görev alan Hâris b. Süreyc bir süre sonra halkın istek ve şikâyetlerini gerekçe göstererek isyan etmiş ve müslümanlara karşı zaman zaman Türklerle işbirliği yapmıştır.⁷⁹ Kaynaklar onun isyanı içerisinde halkı Allah'ın kitabına, Rasûlü'nün sünnetine ve Âli Muhammed'den razı olmaya çağırarak biatlerini aldığı zikrederler.⁸⁰ 116/734 yılında bu isyanın gerçekleştiğini dikkate alacak olursak⁸¹ gizli Abbâsî propagandasının başlamasından yaklaşık 16 sene sonra ortaya çıktığını görürüz. Aynı sloganın kullanıldığı diğer bir yer ise Ca'fer b. Ebî Tâlib soyundan Abdullah b. Muâviye isyanıdır. Kûfe'de başlayan bu isyan daha sonra Horasan bölgesine taşınmış orada ciddi başarılar kazanmıştır.⁸² Emevî idaresindeki iç hilafet mücadelesi onun bu başarısında etkili olmuştur. Kaynaklar onun da aynı sloganla taraftar topladığına işaret etmektedirler.⁸³ Ancak bir süre sonra Abdullah b. Muâviye bu sloganı bırakarak kendisine biat almaya başlamıştır.⁸⁴ Onun Horasan bölgesindeki bir süreliğine de olsa başarılı isyan girişiminden sonra dikkatimizi çeken diğer bir hareketi de kendi adına para bastırmasıdır. O bastıracağı bu paranın üzerine Şia tarafından Ehl-i beyt'e sevgi beslemenin vucûbiyetinin delili olarak kabul edilen ve İslâmî terminolojide "Meveddet Âyeti" olarak bilinen "De ki, ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir şey istemiyorum"⁸⁵ âyetini bastırması olmalıdır.⁸⁶ Bu hareket de bize Horasan bölgesindeki halkın bu noktadaki duygusal bağını ve bunun ideolojik amaçlar için nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Abbasi ihtilali sürecinde olduğu gibi Abbasilerin ilk yıllarında da Ehl-i beyt

⁷⁶ Nahide Bozkurt, "Abbâsîlerde İktidarın Meşrûiyeti Üzerine Bir Analiz", İslâmiyat, c.3, sayı:3, 2000, sf.150.

⁷⁷ Hüseyin Atvân, Abbâsîlerin amcaoğulları Ehl-i beyt neslinin toplum üzerindeki etki ve nüfuzlarını son noktasına kadar kullandıklarını bir çok örnekle ispat etmektedir. Bkz: Hüseyin Atvân, *ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye Mebâdi' ve Esâlib*, 97 vd.

⁷⁸ Fehmi Abdülcelil Mahmud, *el-Asru'l-Abbâsi'l-Evvel*, Kahire, 1993, s.18.

⁷⁹ Bu isyan hakkında geniş bilgi için bkz: İ.Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara 2001, s.101-113.

⁸⁰ Taberî, *Târîh*, VII, 97 ve 293,294; İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebü'l-Ferac Abdurrahman, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülük*, Nşr: Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1992, VII, 169.

⁸¹ Taberî, *Târîh*, VII, 94.

⁸² Taberî, *Târîh*, VII, 302,303.

⁸³ İsfahânî, *el-Eğânî*, XII, 228.

⁸⁴ İsfahânî, *el-Eğânî*, XII, 229; İsfahânî, *Mekâtil*, 157.

⁸⁵ Şuâra 42: 43.

⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, II, 320.

vurgusu ön plandadır. Bu özellikle ilk halife Seffâh'ın biat almak için gittiği Kûfe mescidinde yaptığı konuşmasında çok net görünmektedir. O, bu hutbesinde insanlara şu şekilde hitap etmiştir: “İslâm'ı seçen, yücelten, şereflendiren büyüten ve bizim için din olarak seçip onunla bizi kuvvetlendiren, bizi İslâm'ın ehli, sığınağı, kalesi, ayakta tutucusu, koruyucusu ve yardımcıyı yapan Allah'a hamdolsun. Takvayı bize yoldaş yaptı ve bizi takva ehli olmakla şereflendirdi. Bizi Rasûlüllah'ın yakınları ve akrabaları olarak korudu. Bizi babalarımızdan türetti ve Rasûlüllah'ın soyundan getirdi. Onun pınarından kaynakladı. Onu aziz, bize düşkün, müminlere karşı yumuşak kalpli ve merhametli kıldı. Bizi İslâm içinde yüce bir mevkiye yerleştirdi. Müslümanlara bir kitap indirdi. Kitabında şöyle buyuruyor: “Ey Ehl-i beyt Allah sizden her türlü pislîği giderip, sizi tertemiz yapmak ister”⁸⁷ “Deki, sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum”,⁸⁸ “Yakın akrabalarını inzar et”⁸⁹ “Allah'ın memleketlerin ahalisinden peygamberine verdiği ganimet Allah'ın, Rasûlü'nün ve onun akrabalarınındır.”,⁹⁰ “Biliniz ki ganimet olarak aldığınız şeyler Allah'ın, Rasûlü'nün, onun akrabalarının ve yetimlerindir.”⁹¹ Yüce Allah müminlere bizim üstünlüğümüzü bildirdi. Onlara bizi sevmeyi ve hakkımızı vermeyi farz kıldı. Bize ikram ve lütufta bulunarak ganimet ve vergilerden nasibimizi bol yaptı. Allah büyük lütuf sahibidir. Dalalete düşmüş olan Sebeiyye fırkası liderliğe ve halifelîğe bizim dışımızdakilerin daha layık olduğunu iddia ettiler. Yüzleri kararasıcalar, Niçin böyle olsun ey insanlar? Allah insanları dalaleten hidâyete bizimle çıkardı, cahil iken onlara hakikati gösterdi ve helak olmaktan kurtardı. Bizimle Hakkı ortaya çıkardı, batılı mahvetti. İnsanları birbirlerine düşmanken, birbirini seven, birbirine iyilik eden, dünyada yardımlaşan ahirette koltuklar üzerinde karşılıklı oturan kişiler yaptı. Yüce Allah bütün bunları Hz.Muhammed'e bir lütuf ve ihsan olarak verdi. O irtihal edince görevi Ashâbı devraldı. İşlerini istişare ile yürüttüler. Ümmetin mirasını devralıp adil bir şekilde, kullanılması gereken yerlerde kullandılar. Layık olanlara verdiler. Daha sonra Benî Harb ve Benî Mervân ortaya çıkıp bunu zorbalıkla ellerinden aldılar. Zulmettiler, adam kayırdılar, ehil olanlara haksızlık ettiler. Uzun süre bu böyle devam etti. Sonunda Allah'ın gazabına uğradılar ve Allah bizimle onlardan intikam aldı. Hakkımızı geri verdi. Ümmetimizi bize kavuşturdu. Bize yardım etti. Yeryüzündeki zayıflara bizimle lütuf ve ihsanda bulunmak için davamızı ayağa kaldırdı. Bizimle başlattı bizimle bitirdi. Size hayrın gelip şerrin gelmeyeceğini, huzurun gelip düzensizliğin gelmeyeceğini umuyorum. Ehl-i beyt olarak bizim güvenimiz sadece Allah'adır ve yardımcımız odur.”⁹² Görüldüğü gibi Seffâh, Kûfe halkına yaptığı bu konuşmasında Emevî karşıtlığının sosyal temellerini çok güzel kullanarak kendilerinin Hz.Peygamber'in akrabaları ve Ehl-i beyt'i olarak üstünlüklerini sıralamış, Ehl-i beyt'le ilişkilendirilen âyetlerle süslediği konuşmasıyla halkı duygusal anlamda teslim almıştır. Konuşmasının devamında Kûfelilere övgü ve taltifler yönelterek, bol bol ihsanda bulunan anlamında kendisini “Seffâh” olarak takdim etmiştir.⁹³

Seffâh'ın konuşmasından sonra minberde daha aşağıda oturan amcası Davud b. Ali söz alarak adeta Seffâh'ın konuşmasında açık kalan noktaları daha farklı ve

⁸⁷ Ahzâb 33:33.

⁸⁸ Şûrâ 42:23.

⁸⁹ Şuâra 26:214.

⁹⁰ Haşr 59:7.

⁹¹ Enfâl 8:41.

⁹² Taberî, *Târîh*, VII, 425,426; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 411-413; Belâzürî ve Mes'ûdî bu hutbede daha farklı ifadelerle yer vermektedir. *Ensâb*,IV, 186,187; *Murûcü'z-Zeheb*, III, 270,271.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 413.

süslü ifadelerle doldurmuştur.⁹⁴ O: “Hamd Allah’a mahsustur. Düşmanlarımızı mahvedip, mirasımızı bize geri veren Allah’a hamdolsun. Ey insanlar şu anda dünyanın karanlıkları sıyrıldı, üzerindeki örtü açıldı, gök ve yer parladı güneş ve ay doğdu, ok sahibi oku eline aldı, ok atıldığı yere geri döndü. Hak Peygamber’in Ehl-i beyt’ine döndü. Onlar size karşı yumuşak kalpli ve dostturlar”⁹⁵ diyerek başladığı konuşmasına, Seffâh’ı öven sözlerle konuşmasını tamamlamıştır. Seffâh’ın amcası Davud b. Ali’nin bu konuşması da Ehl-i beyt referanslı söylemler barındırması yönüyle dikkat çekici bir konuşmadır. Onların bu konuşmalarındaki vurguların, konuşmanın yapıldığı yer olan Kûfe’nin öteden beri Ehl-i beyt’e olan sevgisi ve sahip çıkmalarıyla kendisini gösteren bir bölge olup onların yeni halifeyi kabul ve destek vermelerini sağlaması yanında, Abbâsî propagandası içerisinde daha önce örneklerini sunduğumuz Ehl-i beyt referanslı söylemlerin bir uzantısı olarak kabul etmemiz mümkündür. Zira devam eden süreçte, özellikle Mansûr döneminde bizzat Ehl-i beyt neslinden kimselerle girilen mücadeleler çerçevesinde söz konusu bu ifadeler daha net ve açık bir şekilde görülecektir. Bu da bize göstermektedir ki, Abbasoğulları yaşadıkları dönemde İslâm toplumunun nabzını çok iyi tutmuş, İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinin özelliklerini çok iyi tahlil etmiş ve toplumun psiko-sosyal altyapısını oluşturan değerler üzerine ilke ve prensiplerini oturtarak başarının anahtarını ele geçirmişlerdir.

Abbasiler her ne kadar Ehl-i beyt referanslı söylemleri sıkça kullanmışlarsa da uygulamaları bunun tam aksini göstermektedir. Kendisine biat edilmesinden çok kısa bir süre sonra Seffâh’ın sadece Ehl-i beyt nesline olan temayülü nedeniyle yıllarca Abbasi propagandasına hizmet etmiş olan Ebû Seleme el-Hallâl’i öldürtmesi, yine Ehl-i beyt neslinin Hasenî koluna mensup Abdullah b. Hasan ile oğulları Muhammed (Nefsüzzekiyye) ve İbrahim’i karşı sıkı takip ve baskılara maruz bırakması dikkati çekmektedir.⁹⁶ Nitekim Abdullah b. Hasan, Muhammed Nefsüzzekiyye ve kardeşi İbrahim’le birlikte Ehl-i beyt neslinden bir çok kişi Ebû Cafer el-Mansûr döneminde dayanılmaz baskılara maruz bırakılacak ve hepsi kılıçtan geçirilecektir.⁹⁷

Bu süreçte dikkatleri çeken diğer bir nokta ise Ebû Cafer el-Mansur’un uzun bir süre takip altında bırakıp sonunda isyan etmeye zorladığı Muhammed Nefsüzzekiyye ile yaptığı yazışmalardır. Kendi bütünlüğü içerisinde farklı detaylara sahip bu konuyu burada ele alıp tahlillerde bulunmak konumuzun sınırlarını çok aşacağı için detayına girmeyeceğiz. Ancak şu kadar var ki, bu yazışmalar her iki tarafın Ehl-i beyt’e bakışını ve kendilerinin Ehl-i beyt olmalarından hareketle hilafette hak sahibi olduklarını nasıl delillendirerek iddia ettiklerini tarihi bir vesika olarak bize yansıtmaktadır.⁹⁸ Bu aynı zamanda bize Ehl-i beyt’e ideolojik yaklaşımın boyutlarını vermesi açısından da önemlidir.

Ehl-i beyt nesli Emeviler döneminde olduğu gibi Abbasi Devleti sürecinde de sürekli baskı, zulüm ve öldürmelerle karşı karşıya kalmıştır. Yukarıda verdiğimiz

⁹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 117,118.

⁹⁵ Müberred, *el-Kâmil*, II, 381.

⁹⁶ Geniş bilgi için bkz: M.Bahaüddin Varol, *Ehl-i Beyt Nesli*, s.104-108.

⁹⁷ Cem zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dini ve Siyasi İsyenlar*, Ankara 2001, s.218 vd.

⁹⁸ Faruk Ömer, *Buhûs fi Târîhi’l-Abbâsî*, “*el-Elvân ve Delâletü’s-Siyâsiyye fi’l-Asril Abbâsî’l-Evvel*”, Beyrut, 1977, s.97-102; Cem Zorlu, “*Abbâsî Devletinin Meşrûiyeti Problemi Çerçevesinde Mansur ile Muhammed en-Nefsüzzekiyye’nin Karşılıklı Yazdıkları Mektupların Analizi*”, Akademik Araştırma Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, Konya 2001, s.5-24; İsam Sahnîni, *el-Abbâsiyyûn fi’s-Senevâtî’t-Te’sîs*, Amman, 1998, s.90 vd; Faruk Ömer, *el-Medhal ilâ Târîhi Âli’l-Beyt münzü Fecri’l-İslâm ve hattâ Matlai’l-Asri’l-Hadîs*, Amman, 1998, s.100 vd; Ali İbrahim Hasen, *et-Târîhu’l-İslâmî’l-Âm*, 354-357; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheratü Rasâili’l-Arab*, III, 76.

örneklerin yanısıra halife Mehdi döneminde Ehl-i beyt nesline müsamahası nedeniyle öldürülen vezir Yakub b. Davud, halife Hâdi döneminde Hz.Hasan neslinden Hüseyin b. Ali isyanı ile kendisiyle birlikte bir çok Ehl-i beyt neslinin öldürüldüğü Fah savaşı –ki ikinci Kerbelâ olarak da isimlendirilir-, Halife Harun Reşid döneminde Ehl-i beyt neslinin maruz kaldığı baskılar ve diğer bir vezir ailesi olan Bermekiler'in tasfiyeleri hep bu kötü muamelenin örnekleri olarak tarih kaynaklarının sayfaları arasında yer almışlardır. Ehl-i beyt nesline yönelik bu baskı ve zulüm uygulamaları sadece siyâsî tavır alanlara karşı değil kendi halinde yaşayıp siyasi faaliyetlerden uzak duranlar için de geçerli olmuştur.⁹⁹

Ehl-i beyt'e ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde son olarak sözkonusu edeceğimiz hareket Abbasi halifesi Memun'un Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline karşı takınmış olduğu tavrıdır. İslam toplumunda giderek güçlenen Ehl-i beyt taraftarlığı sistematik yapısını şekillendirmiş ve yeni bir oluşum olarak fikrî-îtikâdî alandaki yerini almıştır. İşte bu süreçte küçüklüğünden itibaren fars asıllı olan Fadl b. Sehl'in yanında yetişen ve valilik yıllarını Horasan'da geçiren Memun, Mûtezile ve Zeydiyye'nin görüşlerini benimseyerek Ehl-i beyt nesline karşı muhabbet besleyen bir kişiliğe sahip olmuştur.¹⁰⁰

Onun bu görüş ve düşüncelerinin bir tezahürü olarak Ehl-i beyt neslinden Ali b. Musa el-Kâzım (Ali er-Rızâ)'yı veliahd tayin ettiğini ve bunun göstergesi olarak Abbasileri simgeleyen siyah renkli elbiseleri çıkarıp yeşil renkli elbiseler giydiğini ve bunu tüm valilere emirler göndererek uygulamaya koyduğunu görüyoruz. Tarihçiler her ne kadar onun bu uygulamalarını veziri Fadl b. Sehl'in yönlendirmesi ile yaptığını iddia etseler de bu tarihi bir vaka olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu nedenle Ehl-i beyt'e ideolojik yaklaşımın farklı bir görüntüsü olarak kısaca değinmekte fayda görüyoruz. Zira bu uygulama Abbasi tarihi boyunca bir ilk olduğu gibi sonuçları yönüyle de dikkatleri çekmiştir.

Memun, 198/814 yılında kardeşi Emîn'in öldürülüp İslâm coğrafyasının her tarafında kendisine biat edilmesiyle hilafet makamına gelmiştir. Ancak onun ikamet ettiği Horasan'dan Bağdat'a geldiği 204/820 yılına kadar geçen sürede otorite boşluğundan istifade ile bazı isyanların çıktığı ve bunlar içerisinde Ehl-i beyt neslinden bazılarının aktif rol aldığı bilinen bir gerçektir. Memun'un bu isyanları bertaraf etme isteğiyle yada veziri Fadl b. Sehl'in yönlendirmesi ile mi yoksa gerçekten Ehl-i beyt nesline olan saygısından dolayı mı Ali b. Musa'yı veliahd tayin ettiği tarih araştırmacıları arasında tartışma konusu olmuştur. Çünkü o Bağdat'a giderken yolda önce veziri Fadl b. Sehl bir suikastle öldürülmüş, daha sonra da veliahd tayin ettiği Ali b. Musa zehirlenerek öldürülmüştür. İşte sonuçta ortaya çıkan bu durum onun aslında gerçek bir Ehl-i beyt taraftarı değil, siyasi olayların seyrine göre tavır alması olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Muhammed Cemaledin Surûr, konuya ilişkin yaptığı yorumunda Me'mûn'un önce Bermekiler sonra da Fadl b. Sehl gibi Fars kökenli mürebîler tarafından yetiştirildiğini, uzun süre kaldığı Horasan bölgesinde onların fikrî ve siyâsî görüşlerinin etkisi altında kaldığından hareketle, böyle bir düşünceye sahip olduğunu ifade etmektedir. Onun ileriye sürdüğü diğer bir husus ise, özellikle Kûfe ve Hicaz bölgesinde Ehl-i beyt nesli kaynaklı bazı hareketlerin ortaya çıkardığı gerginliği Ali b. Musa er-Rızâ'yı

⁹⁹ Mansur döneminde, Cafer es-Sâdık ile Harun Reşid döneminde Musa el-Kâzım'a karşı muameleler bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Geniş bilgi için bkz: M.Bahaüddin Varol, Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli, s.137-139 ve 182-185.

¹⁰⁰ Abdülaziz ed-Dürî, *el-Asru'l-Abbâsi'l-Evvel*, 158; Zübeyr b. Bekkâr onun Ehl-i beyt neslinden olan Muhammed b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali'nin ölümüne çok üzülip ağladığını ifade etmektedir. Bkz: Zübeyr b.Bekkâr, *Ahbâru'l-Muvaffakiyyât*, Thk: Sami Mekkî el-Ânî, Bağdat 1972, s.70.

veliahd tayin etmekle bertaraf edebileceği düşüncesidir.¹⁰¹

Rivâyetlere yansıyan diğer bir olay bize bu noktada daha farklı bilgiler sunmaktadır. Bir defasında Me'mûn, Ali er-Rızâ'ya: "Bu işi, yani imameti neye dayanarak iddia ediyorsun?" deyince o: "Hz.Ali ve Hz.Fâtıma'nın Peygamber'e yakınlığına" diye cevap verir. Bunun üzerine Me'mûn: "Eğer iddianızın tek dayanağı Peygamber'e yakınlık ise, Ehl-i beyt'ten Rasûlullah'ın halefi içerisinde, ona Hz.Ali'den daha yakın veya aynı derecede kimseler vardır, eğer Fâtıma'nın yakınlığından dolayı ise bu takdirde Hz.Fâtıma'dan sonra hak, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'indir. Onlar hayatta olduğu müddetçe Hz.Ali'nin bu işte hiç bir hakkı yoktur. Bu nedenle Hz.Ali onların bu hakkını gaspetmiştir" demiştir. Me'mûn'un bu sözüne cevap veremeyen Ali b. Musa er-Rızâ, susmak durumunda kalmıştır.¹⁰² Bu rivâyet, imamet ve hilafet meselesinde klasik Şîi düşünceyi boşa çıkaran Me'mûn'un, Ali b. Musa er-Rızâ'yı veliahd tayin etme girişiminde gerekçe bulmadaki zorluğu bir kat daha artırmaktadır. Öyle ki Ehl-i beyt neslinin bu konudaki beklentisini boşa çıkardıktan sonra acaba neden Ali b. Musa er-Rızâ'yı veliahd tayin etme ihtiyacı hissetmiştir?

Görüldüğü gibi nakledilen rivâyetler Abbâsî Devletinde ilk ve son defa olarak cereyan eden bir hâdiseyi ortaya koymaktadır. Olayların gerçekliği yönünde herhangi bir ihtilaf bulunmamasına karşılık, öldürmelerle ilgili ileri sürülen iddiaların doğruluğu konusunda belirsizlikler vardır. Bu açıdan cereyan eden hâdiseleri Ehl-i beyt nesli açısından yorumlama zarureti vardır. Bu konuda ilk olarak ifade edilecek hususun, Me'mûn'un diğer halifelerin aksine, Ehl-i beyt nesline karşı bir sevgi ve saygı beslediği gerçeğidir. Bunu ortaya çıkaran nedenler rivâyetlere yansıdığı şekliyle Fadl b. Sehl'in yönlendirmesi olabileceği gibi, Me'mûn'un uzun yıllar merkezden uzak ve Horasan gibi Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline karşı muhabbeti her vesile ile söz konusu edilen bir bölgede kalmış olması da tesir etmiştir. Nitekim, yukarıdaki satırlarda belirttiğimiz gibi "er-Rızâ min Âl-i Muhammed" sloganı bu bölgede nasıl etkili olup Abbâsî ihtilaline halk desteğini sağlamış ise, şimdi de aynı anlayış Me'mûn'a tesir etmiş ve Ehl-i beyt neslinden Ali er-Rızâ'yı veliahd ilan etmesine neden olmuştur. Onun veliahd olarak ona biat alırken onu: "Âl-i Muhammed'den Rızâ" ismiyle yani kısa şekliyle "er-Rızâ" diye isimlendirmesi de bize bu etkinin bir görüntüsü olduğunu göstermektedir. Nitekim rivâyetlere yansıdığı kadarıyla Ali b.Musa er-Rızâ'nın veliahd tayin edilmesini isteyerek değil, Memun ve veziri Fadl b. Sehl'in baskıları sonucu kabul etmiştir.¹⁰³ Ali b. Musa er-Rızâ'nın bu teklifi kabul etmemesinin nedeni, o ana kadar pek iyi tavırlarını görmedikleri Abbâsî halifelerinin birinin kendisine böyle bir teklif sunması, ister istemez onu kendisi için bir komplo kurulup, kendisinin öldürüleceği endişesine kapılmasına, bu nedenle de bu teklifi reddetmesine sebep olmuştur denilebilir.

Diğer taraftan, Me'mûn'un siyah elbiseleri çıkarıp yeşiller giymesi ve bunu tüm merkezlere emirname ile duyurmasının nereden ve neden kaynaklandığını tahmin etmek de çok zordur. Zira, yeşilin Ehl-i beyt neslini temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. O güne kadar ortaya çıkan Ehl-i beyt nesli hareketlerinde yeşil

¹⁰¹ Muhammed Cemaleddin Surûr, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye fi'd-Devleti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, 206,207.

¹⁰² İbn Abdîrabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-ikdül-Ferîd*, Kahire, 1962, V, 102; Krş: Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, Thz., III, 284; Nahide Bozkurt, *Mutezile'nin Altın Çağı Memun Dönemi*, Ankara, 2002, s.50.

¹⁰³ İsfahânî, *Mekâtîl*, 454,455; Mes'ûdî de bunu destekleyen bilgiler vermektedir. *Murûcü'z-Zehab*, IV, 28.

renge dayalı bir propaganda yada görüntü yoktur.¹⁰⁴ İşte bu durum, Halifenin yeşile dönüş yapma uygulamasını yorumlamak çok zordur. Bu noktada akla gelebilecek tek husus, hilafetteki değişikliği halk nezdinde gösterebilmek, bu değişikliği şekil ve renkle ilan etmeye matuf olarak yine Fadl b. Sehl tarafından tasarlanmış bir senaryo olabileceğidir.

Fadl b. Sehl ve Ali b. Musa er-Rızâ'nın peşpeşe gelen ölümleri, Me'mûn'un onu veliahd ilan etmedeki samimiyetini tartışma konusu yapmış, onun bir takım çıkarlar için malzeme olarak kullandığı ve zamanı gelince de saf dışı ettiği iddialarını gündeme getirmiştir. Nitekim onun Ali er-Rızâ'yı veliahd ilan etmedeki amacının kendisinden gizlenen bazı Ehl-i beyt neslini buldukları yerden çıkartıp, öldürme düşüncesine matuf olduğu iddia edilmiştir.¹⁰⁵ Ancak bu konudaki iddiaları destekleyerek ciddi delillerin olmaması konuyu tartışma konusu olmaktan öteye götüremiştir. Bu noktada merkezdeki Abbasoğullarının, Fadl b. Sehl'in uygulamalarına ve Ali er-Rızâ'nın veliahd ilan edilmesine karşı takındıkları tavır dikkatimizi çekmektedir. İşte onlar, kanaatimizce bu konuyu halledebilmek için Abbasoğullarının baştan beri sık sık başvurdukları iki yöntem, olan suikast ve zehirletme yöntemini burada belki de Me'mûn'un insiyatifi dışında kullanmışlardır. Me'mûn'un gerek vezirine gerekse Ali b. Musa er-Rızâ'ya ölümlerinden önce ve sonra takındığı olumlu tavır, bu olayların onun insiyatifi dışında olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Nitekim, aynı Abbasoğulları ve Abbâsî zihniyeti Bağdat'a geldiğinde onu etkisi altına almış ve farklı düşüncelerden arındırıp Abbâsî potasına sokmayı başarmışlardır. Giydiği yeşil elbiseler de çıkartılıp tekrar siyah renge dönüş yapılmıştır. Bu esnada gelişen diğer Ehl-i beyt nesli hareketleri ve onlara karşı alınan tavır, konuyu daha da girift hale getirmektedir. İşte yaşanan olaylar yönüyle yorumlanması oldukça zor görülen bu hâdiseler Ehl-i beyt nesli açısından farklı bir halka olarak tarih zincirine eklenmiştir.

SONUÇ

Hız Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde daha çok kelime anlamı yönüyle kullanılan Ehl-i beyt, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi Ehl-i beyt fertlerinin karşı karşıya kaldığı sıkıntı ve acılar nedeniyle, özellikle Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra farklı bir anlam ve yorumla görünmeye başlamıştır. Değişen İslam toplumundaki siyâsî ve fikrî yapılanmalar içinde farklı yorumla farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlanan Ehl-i beyt daha çok bir mefhum olarak söylem ve sloganlara yansımıştır. İlk dönemlerde kendisini Hz. Hüseyin'in intikamının alınması şeklinde gösteren Ehl-i beyt'in ideolojik yorumu, daha sonraları hilafet hakkının Ehl-i beyt'e ait olduğu şeklindeki iddialarla daha da güçlenmiştir. İşte bu süreçte, kavrama yönelik ideolojik yaklaşımlarla Ehl-i beyt'in siyâsî ve kişisel çıkarlar için kullanılan bir unsur haline dönüştüğünü görmekteyiz. İlk dönemlerde Muhtar es-Sekafi ve Tevvâbîn hareketi ile başlayan bu süreç daha sonraları Abbasi hareketiyle ivme kazanmış ve "er-Rızâ min âl-i Muhammed" sloganıyla İslam toplumunun desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sadece Abbasi hareketi için değil bu dönemde özellikle Horasan kaynaklı Haris b. Süreyc ve Abdullah b. Muâviye gibi kişilerin isyanlarında da kullanılmıştır. Abbasiler büyük dedeleri Abbas b. Abdülmuttalib vasıtasıyla kendilerinin de Ehl-i beyt olduğunu iddia edip hilafette hak sahibi olduklarını savunmalarına rağmen işbaşına geldikten

¹⁰⁴ Faruk Ömer, *Buhûs fi Târîhi'l-Abbâsî*, 243 vd.

¹⁰⁵ Mazhar es-Sûdânî, "eş-Şîa ve'l-Abbâsiyyûn", 52; Yusuf el-iş, *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut 1996, s.92,93.

sonra özellikle amcaoğulları olan Ehl-i beyt nesli olan Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin evladına karşı çok şiddetli davranmışlar ve bir çoğunu öldürmüşlerdir. Buna paralel olarak Ehl-i beyt nesline hoşgörüyü bakan devlet adamları bile bu baskı ve zulümden nasiplerini almışlardır.

Öyle görülüyor ki ilk dönemlerde örneklerini sunduğumuz bu ideolojik yaklaşımlar daha sonraki süreçte ve hatta günümüze kadar da devam edegelmiştir. Bunun zaman zaman dinî yada sosyal alana kaymaları görülse de siyâsî alandaki ideolojik istismar günümüzde bile devam etmektedir. Bunun önüne geçilmesi için yapılacak şey, kanaatimizce Ehl-i beyt'in kim ve ne olduğunun en doğru şekilde müslümanlara anlatılması, Hz.Muhammed ve Ehl-i beyt sevgisinin gönüllerdeki özel yerinin her zaman ve dönemde dikkatle ve titizlikle korunmasıdır.